

вопросы должны рассматриваться следственным судьей в судебном заседании с обязательным участием прокурора, подсудимого и его защитника, а в некоторых случаях и потерпевшего.

Исходя из вышеизложенного, можем сделать вывод, что реализация принципов уголовного процесса в стадии предварительного рассмотрения уголовного дела является гарантией не только своевременного пресечения необоснованного обвинения, но также от необоснованного назначения дела к судебному рассмотрению, что отвечает духу правосудия в демократическом государстве.

Список литературы: 1. Громов Н.А. Вновь открывшиеся обстоятельства в уголовном процессе. – М.: Спарк, 1999. – 220 с. 2. Демидов И.Ф. Выявление и устранение нарушений закона и ошибок в стадии предания суду // Сов. юстиция. – 1988. № 6. – С. 16-17. 3. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – 200 с. 4. Кримінальний процес України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с. 5. Ларин А.М. Презумпция невиновности. – М.: Наука, 1982. – 150 с. 6. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибр. тв. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240 с. 7. Ривлин А.Л. Понятие и система принципов советского правосудия // Вопр. уголов. права, уголов. процесса и криминалистики Харьк. юрид. ин-та. – Вып. 16. – Х.: Юрид. ин-т, 1962. – С. 28-43. 8. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – 320 с. 9. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – В 3-х т. – Т. 1. – М.: Наука, 1968. – 470 с.

Надійшла до редакції 11.09.2003 р.

УДК 343.8

*А.Х. Степанюк, д-р. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЮРИДИЧНА ПРОЦЕДУРА ЯК ФОРМА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для з'ясування змісту й особливостей юридичного процесу виконання покарання істотного значення має його процесуальна форма. Однак до цього часу цій специфічній науковій конструкції в літературі з кримінально-виконавчого права (далі – КВП) на відповідному рівні абстрагування зовсім не приділялося уваги, особливо зважаючи на необхідність істотного підвищення ефективності кримінально-виконавчої діяльності (далі – КВД) в перебігу реформування кримінально-виконавчої системи. Точне нормативно-правове визначення порядку (процедури) КВД забезпечує невідворотність реалізації кари, втілення принципу законності у процесі виконання-відбування

покарання. Як видається, межі застосування поняття процесуальної форми виконання покарань зумовлені насамперед його змістом.

Стаття 50 Кримінального кодексу України визначає, що покарання є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод. Функція примусу щодо осіб, які вчинили злочини, у державі здійснюється:

1) Верховною Радою України шляхом прийняття кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, яке передбачає можливість застосування примусу;

2) судами шляхом винесення вироків, якими особи, притягнуті до кримінальної відповідальності, визнаються винними у вчиненні злочинів і якими визначається покарання;

3) органами й установами виконання покарань (далі – ОУВП) шляхом виконання покарань у КВД.

З огляду на цей перелік можна стверджувати, що функція державного примусу стосовно осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, здійснюється всіма трьома гілками влади: законодавчою, судовою й виконавчою. Державний примус постає змістом кримінальної відповідальності. За теорією права для правового примусу характерною рисою є процесуальний порядок його застосування [1, с. 355]. Звідси виходить, що всім указаним вище напрямкам діяльності державних органів та установ (законодавчій діяльності, правосуддю, КВД) органічно притаманні свої правові форми, які є відбиттям поступального розвитку кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність є правовою процедурою, що розгортається у вигляді послідовних, пов'язаних між собою та взаємодоповнюючих стадій, регламентованих кримінальним, кримінально-процесуальним та кримінально-виконавчим законодавством, які мають відповідну правову форму діяльності органів слідства, судової системи та кримінально-виконавчої системи, спрямованих на досягнення мети покарання. Отже, щоб процедура здійснення кари набула ознак стадії кримінальної відповідальності, їй самій необхідно надати правової форми. Основним чинником, що зумовлює необхідність закріплення процедурної форми КВД у нормативних актах, є необхідність виконання вироку суду, досягнення цілей кари та вирішення завдань ОУВП.

Під цим кутом зору значення вироку суду полягає, по-перше, в тому, що він є правовою констатацією вчиненого особою злочину, визнає дану особу злочинцем. По-друге, на підставі вироку суду на ОУВП покладається юридичне обтяження виконувати покарання, а в засудженого з'являється обов'язок його відбутися. Після набуття чинності

ви роком суду для його втілення необхідна спеціальна, урегульована нормами КВП кримінально-виконавча діяльність дій адміністрації ОУВП, підпорядкованих меті кари, що приводить за допомогою матеріально-предметних та правових засобів, методів і прийомів до конкретного результату у виді здійсненого державного примусу. КВД ґрунтується на владних повноваженнях адміністрації ОУВП, що здійснює цей процес відповідно до визначених кримінально-виконавчим законодавством процедурних форм, які дозволяють забезпечувати законність, обґрунтованість і доцільність виконання покарань.

Правозастосовна КВД адміністрації ОУВП є необхідною умовою реалізації санкцій норм кримінального права, оскільки у всіх випадках їх утілення в життя вимагає такої діяльності. Без неї взагалі не можна домогтися результатів, на досягнення яких розрахована санкція норми кримінального права. У зв'язку з цим до КВД повинні висуватися вимоги особливо високої організованості й упорядкованості. Вона протікає в таких правовідносинах, у яких є в наявності владні повноваження адміністрації ОУВП з одного боку і обов'язок засуджених підпорядковувати свою поведінку, підкорятися цим повноваженням з другого, з боку засуджених. Загальне призначення наділення адміністрації ОУВП владними повноваженнями має своєю метою сприяти найбільш ефективному здійсненню їх діяльності. Саме вимога суворої організованості й упорядкованості КВД служить безпосереднім чинником, що викликає необхідність у процесуальних нормах КВП.

Для втілення принципу законності й належної організації процесу виконання відбування покарань уся діяльність ОУВП повинна бути організована так, щоб вона протікала у визначених правових формах, тобто за заздальгідь установленими правилами, які визначають порядок їх діяльності. Уже давно аксіомою є те, що процесуальна форма притаманна будь-якій діяльності по застосуванню правових норм [3, с. 22]. Особливого значення процедурна форма набуває в юрисдикційній (правоохоронній) діяльності по застосуванню санкцій норм кримінального права. Ця теза стосується й КВД ОУВП, оскільки вони теж належать до правоохоронних органів, що реалізують державний примус стосовно осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Співставлення кримінального та КВП дає привід стверджувати, що санкції норм кримінального права викликають до життя відповідні процесуальні норми КВП, які регулюють КВД адміністрації ОУВП, спрямовану на досягнення такої мети покарання, як кара. Оскільки КВП викликається до життя необхідністю реалізації санкцій норм ма-

теріального кримінального права у визначеній процесуальній формі, остільки можна сказати, що КВП похідне від кримінального права і пов'язане з ним через таку проміжну ланку, як правозастосовна діяльність (правозастосовний процес) уповноважених на те суб'єктів. Ця діяльність, власне, й обумовлює необхідність норм КВП, призначених регулювати специфічні, організаційні відносини, що складаються в процесі здійснення КВД. Норми КВП покликані регулювати організаційно-правову форму діяльності ОУВП по застосуванню санкцій норм кримінального права. Отже, предметом регулювання КВП є організаційно-процесуальна діяльність ОУВП.

Якщо зміст того чи іншого покарання визначається нормами кримінального права, що потребують обмеження прав та свобод засуджених, то КВП дає змогу з'ясувати, яким же чином при виконанні покарань можна обмежити правовий статус засуджених громадян. Норми КВП покликані бути генетично похідними від норм кримінального права, хоча реалізація санкцій норм кримінального права залежить від урегульованої нормами КВП організаційно-процесуальної кримінально-виконавчої діяльності ОУВП. КВД як різновид юридичної діяльності по застосуванню норм КВП знаходить свій прояв у здійсненні адміністрацією ОУВП активних дій, спрямованих на реалізацію обмежень прав та свобод засуджених. Оскільки останнє знаходить свій прояв у КВД, то цілком зрозуміло, що ця діяльність можлива лише в межах визначеної нормами КВП процедури.

Формою процесу виконання покарань є сукупність однорідних процедурних вимог, що висуваються до дій адміністрації ОУВП і спрямованих на досягнення результату у виді реалізованої кари. Облаштування діяльності адміністрації ОУВП у відповідну процедурну форму дозволяє характеризувати її як особливу юридичну конструкцію, що втілює принципи найбільш доцільної процедури здійснення кари. Одночасно процесуальна форма є однією з юридичних гарантій забезпечення прав і свобод засуджених. Вона сприяє підвищенню ефективності КВД, тому що містить правила організації процесу виконання відбування покарання, реалізації адміністрацією ОУВП наданих їй владних повноважень по застосуванню державного примусу в кримінально-виконавчій (правоохоронній) діяльності.

Юридична природа КВД визначається насамперед тим, що адміністрація ОУВП поставлена в умови, коли вона повинна безпосередньо використовувати норми КВП для організації та здійснення процесу виконання покарання. Звідси виходить, що юридична природа процедури виконання покарань як правової форми КВД знаходить свій

прояв у тому, що адміністрація ОУВП як суб'єкт виконання покарання має застосовувати державний примус у межах своїх владних повноважень виключно на підставі норм КВП, що призводить до певних юридичних наслідків та змін у правовому статусі засуджених.

Сутність норм, що визначають процедуру виконання покарань, полягає в тому, що вони переважно мають своїм призначенням регулювання КВД і спрямовані на охорону суб'єктивних прав та законних інтересів засуджених, на здійснення їх юридичних обов'язків у кримінально-виконавчих правовідносинах.

Юридична процедура виконання покарань як регламентація здійснення кари, застосована судом відповідно до кримінального законодавства, є правовою формою КВД, яка провадиться шляхом реалізації норм кримінально-виконавчого законодавства, знаходить свою фіксацію у владних приписах індивідуального й персоніфікованого характеру адміністрації ОУВП, оформлених у відповідних актах-документах, що відбивають перебіг процесу виконання-відбування покарання й адресовані суб'єктові виконання покарання. Ці акти-документи, що складаються адміністрацією ОУВП і відбивають індивідуально-регулятивний порядок реалізації кари, виконують роль своєрідних юридичних фактів, які визначають динаміку процесу виконання-відбування покарання після того, як вирок набрав чинності й аж до завершення здійснення кари.

Для організації та здійснення процесу виконання покарання основним, визначальним актом-документом є вирок суду. Усі інші акти-документи, які складаються у процесі виконання покарань, є допоміжними (проміжними, супутніми, додатковими) до основного акта і спрямовані на втілення в життя вироку суду. До них, зокрема, належать: а) витяг із протоколу засідання регіональної комісії з питань розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, із слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудових установ; б) повідомлення суду та родичам про прибуття засудженого до місця відбування покарання; в) щорічні характеристики засуджених; г) довідки про заохочення та стягнення; д) матеріали, підготовлені для розгляду комісією установи з питань переведення в колонію-поселення; е) подання в суд по умовно-достроковому звільненню; є) копії матеріалів, направлених в Адміністрацію Президента України з питань помилування; ж) матеріали щодо встановлення адміністративного нагляду; з) акти про застосування помилування чи амністії.

Правові акти-документи, що складаються адміністрацією ОУВП у процесі виконання-відбування покарання, є зовнішньою формою відображення КВД. Внутрішньою ж формою, тобто способом ор-

ганізації, внутрішнього зв'язку елементів її змісту постає процедурно-організаційна (процедурно-процесуальна) форма КВД, знаходить свій прояв у регламентованому нормами КВП порядку здійснення кари. Ця форма КВД проявляється в системі основних вимог та елементів режиму виконання-відбування покарання, що об'єднують у єдине ціле об'єкт КВД, порядок виконання й умови відбування покарань.

Існування процедурної форми КВД об'єктивно зумовлено необхідністю забезпечення порядку виконання покарань, алгоритму КВД як системи послідовних юридичних дій адміністрації ОУВП за суворо визначеними нормами КВП, правилами застосування прийомів та способів здійснення кари, застосування правових і матеріально-предметних засобів, що надає стабільності, стійкості та стереотипності при вирішенні завдань цих органів. Процедурну форму КВД можна розглядати як своєрідну програму, що забезпечує порядок виконання покарань, цілеспрямовує дії адміністрації ОУВП на реалізацію кари, обмеження прав та свобод засуджених.

У зв'язку з тим, що раніше КВД, як різновид юридичної діяльності уже розглядалася [4, с. 169], вважаємо за доцільне застосувати для характеристики внутрішньої форми КВД ті загальні вимоги до юридичної діяльності, які вирізняє В.М. Карташов [2, с. 71-73].

Отже, можна стверджувати, що процедурна форма КВД визначається:

1) цілями покарання й завданнями ОУВП, що вирішуються при застосуванні державного примусу в процесі реалізації кримінальної відповідальності, що має місце в стадії виконання покарань, а також зумовлюється такими принципами КВД, як справедливість, повага до прав людини, гуманізм, законність і невідворотність виконання кари;

2) колом суб'єктів (адміністрація ОУВП і засуджені) та учасників КВД, їх компетенцією та правовим статусом, місцем і функціональною роллю кожного з них, умовами залучення в процес виконання-відбування покарання й можливістю вибуття з нього;

3) процесуальним режимом, оскільки він є необхідним компонентом будь-якої правової форми діяльності органів держави [5, с. 151]. Згідно з теорією юридичного процесу процедурний режим є складною синтетичною конструкцією, що складається з принципів, які діють у процесуальній сфері (у сфері виконання покарань за ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України це принципи невідворотності виконання й відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави й засудженого, диференціації й індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування

примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання кари з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності ОУВП); засобів і способів їхньої реалізації і реально сформованих гарантій, що відображають у своїй сукупності якісні характеристики правових форм діяльності органів держави [5, с. 153], а отже, й органів та установ виконання покарань;

4) змістом і характером дій суб'єктів та учасників КВД. Маючи свої просторові й часові межі, ці дії дозволяють поетапно й послідовно розкрити зміст КВД як стадії кримінальної відповідальності, що має свою відповідну процедурну форму;

5) предметним характером процедурних дій, який зумовлений необхідністю відокремлення процесу виконання-відбування покарання від інших напрямків діяльності ОУВП, що має важливе методологічне значення, оскільки надає можливості не тільки чітко окреслити структуру КВД, а й конкретніше дослідити ефективність таких напрямків діяльності ОУВП, як соціально-педагогічна діяльність персоналу, залучення до праці засуджених, діяльність по попередженню злочинів, оперативно-розшукова діяльність та ін.;

6) переліком відповідних засобів і способів здійснення КВД, оптимальними шляхами їх застосування, порядком оперування ними;

7) процесуальними гарантіями, що дозволяє цілеспрямовано забезпечувати права й законні інтереси суб'єктів та учасників КВД;

8) строками й часом здійснення процесу виконання-відбування покарання;

9) системою уже згадуваних процесуальних актів-документів, у яких фіксується процес виконання-відбування покарання, закріплюються результати КВД, відбивається її структура, повноваження адміністрації ОУВП, вимоги, що висуваються до поведінки засуджених у процесі відбування покарання. Адже чіткий розподіл функцій між суб'єктами й учасниками КВД та їх офіційний характер викликають потребу у відповідних способах закріплення результатів процесу виконання-відбування покарання. Процесуальні акти-документи всіякого характеру мають і загальну функцію: вони виконують роль своєрідних юридичних фактів, що визначають динаміку юридичного процесу. Традиційний юридичний процес характеризується насамперед тим, що всі дії органів держави й посадових осіб по розгляду й вирішенню юридичних справ оформляються у відповідні процесуальні акти-документи індивідуального й персоніфікованого змісту й офіційного характеру [5, с.58];

9) реальною можливістю й порядком оскарження засудженими тих чи інших юридичних дій, здійснених суб'єктами й учасниками вико-

нання покарань, винесених ними рішень і складених актів-документів.

Так, у виправно-трудовому законодавстві (ст. 44 ВТК України 1970 р.) було закріплено право засуджених до позбавлення волі звертатися з пропозиціями, заявами та скаргами до державних органів, громадських організацій та посадових осіб. Однак звертає на себе увагу та обставина, що у ВТК України право на оскарження чи звернення з пропозиціями або заявами було передбачено лише щодо осіб позбавлених волі. Стосовно інших категорій засуджених (до обмеження волі, арешту, виправних чи громадських робіт), то права на звернення з пропозиціями, заявами чи скаргами ВТК України не передбачав. У зв'язку з цим треба віддати належне Кримінально-виконавчому кодексу, прийнятому 11 липня 2003 р. Верховною Радою України, де у ст. 8 закріплюється положення, згідно з яким усі категорії засуджених мають право звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації ОУВП, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян;

10) умовами та процедурою виконання прийнятих адміністрацією ОУВП рішень, контролем за їх виконанням, реалізацією досягнутих результатів.

Значення характеристики процесуальної форми діяльності як наукового інструменту пізнання КВД полягає в тому, що відповідна процедура постає як модель, необхідна при вивченні інших напрямків діяльності ОУВП (соціально-педагогічної діяльності, трудової, профілактичної, оперативно-розшукової тощо). Отже, подальше осягнення проблем процесуальної форми повинно наочно довести, що ця ознака має досить стійкий характер і знаходить свій прояв у будь-якому різновиді діяльності ОУВП.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – 712 с. 2. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 218 с. 3. Недбайло П. Е. О юридических гарантиях правильного применения советских правовых норм.. // Сов. государство и право. – 1957. – № 6. – С. 21-30. 4. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. – Х.: Фолио, 1999. – 256 с. 5. Теория юридического процесса / Под общ. ред. В.М. Горшенева. – Х.: Виш. шк., 1985. – 192 с.

Надійшла до редакції 11.09.2003 р.